

CHIG'ATOY ULUSIDA ILK BOSHQARUV SHAKLI

Karimova Odinaxon

Andijon Ichki Ishlar akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Chig'atoy Ulusi Genghisxoning o'g'li Chig'atoy tomonidan tashkil etilgan va mongol imperiyasining G'arbiy qismlarini qamrab olgan davlatdir. Ulusning ilk boshqaruv shakli mongol imperiyasining markazlashmagan boshqaruv tizimi asosida tashkil topgan. Chig'atoy Ulusida hokimiyat asosan mahalliy xonlar va amaldorlar tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, ular o'z hududlarida mustaqil ravishda boshqaruvni amalga oshirgan. Boshqaruv tizimida harbiy va fuqarolik boshqaruvi bir-biriga yaqin bo'lib, harbiy tuzilma davlatning siyosiy va iqtisodiy hayotida katta rol o'ynagan. Dastlabki davrda Chig'atoy Ulusining boshqaruvi decentralizatsiyalashgan bo'lib, xonlar va amaldorlar o'z qo'shinlari orqali mamlakatni boshqarishgan. Bu boshqaruv shakli, Chingizxondan meros bo'lib qolgan an'analar asosida amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: Chig'atoy ulusi, davlat, harbiy yurish, siyosiy tuzim, hudud.

THE FIRST FORM OF GOVERNMENT IN THE CHIGATOY ULUS

Karimova Odinaxon

Andijan Academic Lyceum of Internal Affairs, History Teacher

Abstract: Chigatai Ulus is a state founded by Genghis Khan's son Chigatai and covering the Western parts of the Mongol Empire. The first form of government of the nation was based on the decentralized management system of the Mongol Empire. In Chigatoy Ulus, power was exercised mainly by local khans and officials, who managed independently in their territories. In the management system, military and civilian management are close to each other, and the military structure played a major role in the political and economic life of the state. In the early period, the administration of Chigatay Ulus was decentralized, and khans and officials ruled the country through their armies. This form of government was implemented on the basis of traditions inherited from Genghis Khan.

Key words: Chigatay ulus, state, military campaign, political structure, territory.

ПЕРВАЯ ФОРМА АДМИНИСТРАЦИИ В ОКРУГЕ ЧИГАТОЙ

Каримова Одинахан

Андижанский академический лицей МВД – учитель истории

Аннотация: Чигатайский улус — государство, основанное сыном Чингисхана Чигатаем и охватывающее западные части Монгольской империи. Первая форма правления нации основывалась на децентрализованной системе управления Монгольской империи. В Чигатайском улусе власть осуществляли в основном местные ханы и чиновники, самостоятельно управлявшие своими территориями. В системе управления военное и гражданское управление близки друг к другу, а военная структура играла большую роль в политической и экономической жизни государства. В ранний период управление Чигатайским улусом было децентрализовано, и ханы и чиновники управляли страной посредством своих войск. Эта форма правления была реализована на основе традиций, унаследованных от Чингисхана.

Ключевые слова: Чигатайский улус, государство, военная кампания, политическое устройство, территория.

Chig‘atoy Ulusi, Genghisxonning o‘g‘li Chig‘atoy tomonidan tashkil etilgan va mongol imperiyasining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan davlatdir. Chingizxondan keyin, uning farzandi Chig‘atoy 1227-yilda mo‘g‘ullarning katta imperiyasining G‘arbiy qismlarini boshqargan va bu hududda yangi bir ulus (xonlik) tashkil qilgan. Chig‘atoy Ulusi, o‘zining hududiy joylashuvi bilan Markaziy Osiyo, O‘rta Osiyo va janubiy qismlarni o‘z ichiga olgan, shu bilan birga, uning boshqaruvi ilk bosqichda oddiy va markazlashmagan shaklda bo‘lgan.

Chig‘atoy Ulusida mongol imperiyasining umumiy boshqaruv tizimiga asoslangan edi. Genghisxondan olingan an‘analar bo‘yicha, uluslarda, xususan, Chig‘atoy Ulusida ham, markaziy hukumat tomonidan bevosita boshqaruvning

o'zni kichik bo'lib, mamlakatni boshqarish, asosan, mahalliy xonlar va amaldorlar tomonidan amalga oshirilgan. Chig'atoy Ulusida boshqaruv shakli dastlab nisbatan decentralizatsiyalashgan edi, ya'ni hududlarda katta xonlar va amaldorlar o'z hududlarida mustaqil ravishda hukmronlik qilishgan. Ular, o'z navbatida, Genghisxonning amaldagi boshqaruv tizimidan foydalanib, ma'muriy va harbiy masalalarni hal qilishgan.

Boshqaruv tizimining asosiy xususiyatlaridan biri, mongol imperiyasida bo'lgani kabi, harbiy va fuqarolik boshqaruvining bir-biriga yaqin bo'lganligi edi. Chig'atoy Ulusida ham davlatning harbiy tuzilmasi juda kuchli bo'lib, xonlar va ularning amaldorlari o'z qo'shinlari orqali davlatni boshqarishgan. Harbiy boshqaruv va jangovar qo'shinlar davlatning siyosiy va ijtimoiy strukturasi asosiy o'rinni egallagan.

Chig'atoy Ulusida ilk boshqaruv shakli decentralizatsiyalashgan, harbiy va fuqarolik boshqaruvining birlashtirilgan tizimiga asoslangan edi. Bu boshqaruv tizimi, Genghisxondan meros bo'lib qolgan va Chig'atoy tomonidan amalga oshirilgan siyosiy strukturada o'z aksini topdi [1].

Mo'g'ullar ko'chmanchilik bilan hayot kechiruvchi xalq bo'lgani tufayli davlat boshqaruvida epsiz edi. Shu boisdan, xonlar dastavval ulus qo'l ostidagi hududlarni noiblar yordamida boshqargan. Buni Movaraunnahrni boshqarish ishlari mahalliy hukmdorlar va ayniqsa mahalliy boy zodagonlarga berilishida ham kuzatamiz.

Misol uchun, birinchi bo'lib Chig'atoy ulusi hududini boshqarish xorazmlik savdogar Mahmud Yalavochga keyinchalik ham uning avlodiga topshirildi. Ular xonning noibi sifatida faoliyat olib borishdi. Noib ko'rinishida ular Ho'janddagi qarorgohidan turib ulus miqyosida soliqlarni to'plash hamda Hoqon huzuriga yetkazish va aholini itoatda ushlab turish kabi ma'suliyat yuklatilgan edi. Bunda noib Chig'atoy ulusi xonlari oldida hisobot berishlari shart emas edi. Huddi shunday Buxoroda ham mahalliy zodagonlar va din ulamolari, sadrlar mamlakatdagi boshqaruvni qo'lga olgan edilar. Manbalarda Chig'atoyning

xususan Mahmud Yalavachdan qutulish hoxishi bo'lgani haqida ishoralar bor va u bu maqsadiga 1238 yilgi Mahmud Tarobiy qo'zg'oloni orqali erishgan desak ham mubolag'a bo'lmaydi. Chunki Yalavach qo'zg'alonga homiylikda yoki bila turib keskin chora ko'rmaganlikda ayblanib O'qtoy Hoqonning ijozatisiz noiblikdan ozod etiladi. Yalavach Qora-qurumga ketishga majbur bo'ladi. Hoqon esa iltifot ila kutib oladi va uni Pekinga gubernator etib tayinlaydi. Yalavach u yerda umrining oxiriga qadar (1254 yil) faoliyat yurgazadi. Movaraunnahrning yangi noibi etib esa uning farzandi Ma'sudbekni tayinlaydi. Ma'sudbek ham bosqoqlar va darug'achilar boshliq qo'shinga hamda mahalliy amirlarga tayanib otasining ishlari va siyosatini 1289 yilga qadar davom ettiradi [2].

Mo'g'ullar imperiyasida siyosiy vaziyat juda murakkab bo'lib, bu davrda bosqinchilik urushlari davom etar edi. Xususan, Botu Khan 1236-1241 yillarda Sharqiy Yevropaga yurishlar qilib, keyinchalik Oltin O'rdaga asos solish uchun zamin yaratgan. 1248 yilda Hoqon Guyukxonning vafoti va undan keyingi davrda, katta hududga ega sulolani boshqarishga tayyor va malakali davogarlarning yo'qligi O'qtoy xonadonini ichki nizolarga olib keldi.

Shuningdek, Botu va Guyukxon o'rtasida eski adovat mavjud bo'lib, bu dushmanlik keyingi avlodlarga ham o'tdi. Mankuxon, 1250 yilda Guyukxon va uning o'g'illari, shuningdek, Chingizxonning avlodlariga qarshi harbiy qo'mondonlar yordamida g'alaba qozonib, taxtni qo'lga kiritdi. Bu g'alaba uning hokimiyatini mustahkamladi va u o'zini davlatning haqiqiy hukmdori deb hisobladi.

Botu, o'z mavqeidan foydalanib, Tulu xonadoni vakillari bilan kelishib, Mankuxonni (Manguxonni) taxtga chiqarishga harakat qildi. Chingiziylar ichida kuchli bo'lgan Botu qurultoyini Saroy Berkaga chaqirdi. O'qtoy va Chig'atoy xonadonlari bu qarorni qabul qilmasdan, qurultoyini Chingizxonning ona yurtida, Kerulen daryosi hududida o'tkazishni talab qilishdi. Nihoyat, Botu va Tulu xonadoni ishtirokida Munkexon Hoqon etib ko'tarildi, ammo O'qtoy va Chig'atoy xonadonlari bu qarorni tan olishni xohlamadi. Yana bir yil davomida,

tortishuvlardan soʻng, Qora-Qurumda yangi qurultoy chaqirilib, Munkexon 1251-1259 yillarda Hoqon etib saylandi.

Munkexon imperiyani boshqarishda bir qator muhim islohotlarni amalga oshirdi, shu jumladan Movaraunnahrda ham. Jamol al-Qarshiyga koʻra, u oʻz urugʻiga qilich koʻtargan va xonadoniga oʻtkir qilich sanchgan ilk kishilardan biri edi. U Oʻqtoy va Guyukxon kabi Chigʻatoy ulusi hududlarini yana Maʻsudbekka topshirdi. Soliq yigʻish masalasiga ehtiyotkorlik bilan yondashib, u qoʻzgʻolonlar va tartibsizliklarning oldini olish maqsadida, 1238 yildagi Buxorolik Mahmud Tarobiy singari harakatlarga qarshi chora koʻrdi. Darugʻachi, bosqoq, chopar va lochinbozlar kabi lavozimlar uchun payza va yorliq olish imtiyozlari qisqartirildi. Mahalliy aholining ijtimoiy holatiga qarab soliq tizimi joriy etildi, lekin har bir hududda soliq stavkalari farq qilardi. Masalan, Xurosonda boy kishidan 7 dinor, kambagʻaldan esa 1 dinor olinadi, Movaraunnahrda esa boy kishidan 10 dinor, kambagʻaldan 1 dinor talab qilindi. Qopchur soliqlari har yuz jon boshidan bir jonni tashkil etgan, yuz jon boshidan kam boʻlganlardan esa qopchur olinmagan. Bu soliq tizimi 60-yillarga qadar davom etdi. Soʻngra, Chigʻatoy xonadoni vakillari taxtni qaytadan qoʻlga kiritish uchun harakatlana boshladilar.

Fikrimizcha, Chigʻatoy xonlari tomonidan amalga oshirilgan bu harakat ulusda boshqaruvni qoʻlga olishning birinchi qadami deb hisoblanishi mumkin. Chunki, taxtga oʻtirish marosimi anʻanaviy ravishda Ili daryosi boʻyida emas, balki Movaraunnahrda, yaʼni Angren daryosi vodiysida oʻtkazildi. Bu, xonning mahalliy aholidan uzoqda boʻlmagan, lekin yaqinroq joyda boʻlishini koʻrsatdi. Ushbu oʻzgarish, Chingizxon tomonidan yaratilgan qadriyatlarining tanazzulga yuz tutayotganini anglatardi.

Xulosa qilib aytganda, dastlab, Chingizxon oʻzi yaratgan imperiyani boshqarishning tartib-qoidalariga farzandlari qatʼiy rioya qilgan. Ammo ularning vafotidan koʻp oʻtmay, imperiyada tartibsizliklar boshlandi. Bu vaziyatda Botu va Tulu, shuningdek, Oʻqtoy va Chigʻatoy xonadonlari oʻrtasida hamkorlik oʻrniga raqobat boshlanib, bir-biriga qarshi chiqa boshladilar. Ularning harakatlari,

ko'proq qudratga ega bo'lish uchun ba'zan avlodlar qadriyatlarini bir chetga surib, uluslarning ichki siyosatiga bevosita ta'sir ko'rsatishga olib keldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bekmuradov S. CHIG'ATOY ULUSIDA ILK BOSHQARUV SHAKLI. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 1 | SPECIAL ISSUE 2.
2. Джамал ал-Карши. Мулхакат ас-Сурах / Перевод с арабского и примечания А.Саидова. – Душанбе: Ирфон, 2006.
3. Джувейни. Чингисхан. История завоевателя мира. – Москва: Магистр пресс, 2004. – 690 с.